RADNI PRIJEDLOG

Međunarodni znanstveni skup

Fašizam: teorija i povijest jedne ideje

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

8. svibnja 2026.

Organizacijski odbor: Vlatko Smiljanić, Ivan Perkov, Hrvoje Volner, Adrijan Štivić, Bruno Šagi

Popis sudionika (tematske sekcije – označeno bojama):

Hrvoje Volner, Filozofski fakultet u Osijeku - Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera

Vlatko Smiljanić, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Adrijan Štivić, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilište Libertas

Željko Karaula, Zavod Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Bjelovar

Tihomir Cipek, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Tea Perinčić, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka

Renato Matić, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Miguel Cabo, Gael Proupín Cantelar, Universidade de Santiago de Compostela

Bruno Šagi, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Danijel Vojak, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Marko Medved, Medicinski fakultet u Rijeci - Sveučilište u Rijeci

Rory Yeomans, International Directorate of the UK Ministry of Justice

Ivan Perkov, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Vana Gović Marković, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka

Grzegorz Rossoliński-Liebe, Freie Universität Berlin

Hrvoje Volner

Filozofski fakultet u Osijeku - Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera

Nacionalizam, mase i nasilje na periferiji

Zapadnoeuropski i srednjoeuropski nacionalizam razvijaju se u različitim procesima modernizacije, uz različitu ulogu države i različite koncepcije nacije. U zemljama europske jezgre nacionalna država oblikuje se paralelno s razvojem kapitalističke proizvodnje i pravnih odnosa utemeljenih na obvezi poštivanja ugovora. Takav razvoj omogućio je formiranje političke nacije zasnovane na državljanstvu, s integrativnim vezama koje svoj teorijski izraz najčešće pronalaze u idejama prosvjetiteljstva.

Na prostoru srednje Europe oblikuju se nacionalni pokreti usmjereni prema kulturnoj integraciji etničkih zajednica na povijesno zamišljenom prostoru pod jedinstvenim pojmom nacije. Kapitalistička modernizacija u tim društvima ne proizvodi društvenu klasu koja bi postojećoj državi nametnula moderan politički sadržaj, nacionalni pokreti u većini slučajeva teže stvaranju vlastite države.

U takvom kontekstu i patriotizam poprima drugačiji karakter: umjesto građanskog univerzalizma naglasak se stavlja na jezično i kulturno zajedništvo. Oba modela političkog konstituiranja razvijaju specifične oblike kolektivnog narcizma, koji se manifestiraju u formama zapadnoeuropskog rasizma i etnoreligijskog šovinizma. Krizom nacionalne države krajem 19. stoljeća, potaknutom razvojem monopolističkog kapitalizma i imperijalizma, nacionalizam postaje snažno sredstvo mobilizacije masa pod populističkim vođama. Analiza društvenih struktura srednjoeuropske ekonomske periferije, osobito Hrvatske, upućuje i na pojavu političkog nasilja inspiriranog kolektivističkim ideologijama.

Vlatko Smiljanić

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Kritička raščlamba Filozofskoga izvora fašizma i nacionalnoga socijalizma Hijacinta Boškovića: odnos teksta i konteksta

Dominikanac, teolog i filozof Hijacint (Ante) Bošković (1900. – 1947.) jedan je od prvih hrvatskih intelektualaca koji je kao svjedok vremena napisao jedno od prvih kritičkih i povijesno-filozofskih djela o dvama totalitarnim režimima – fašizmu i nacionalsocijalizmu 1938. godine. Autor će u izlaganju interpretirati odnos teksta i konteksta, analizirajući život i rad Hijacinta Boškovića kao odraz na iznesene filozofijske stavove o tim dvama totalitarnim režimima. Kritički će raščlaniti sadržaj toga teksta te objasniti motive, izvore, literaturu i načine filozofske interpretacije problema s težnjom na povijesne činjenice i političku, društvenu te gospodarsku zbilju 30-ih godina prošloga stoljeća. Kao središte te kritičke raščlambe će biti Boškovićeva poredba novovjekovnoga subjektivizma (a time i humanizma) te totalitarizma. Uz to, bit će predstavljeni recepcija, interes i služenje Filozofskim izvorima hrvatske znanstvene i stručne javnosti od njegova nastanka do danas kao i znanstveno-stručne recenzije istoga.

Adrijan Štivić

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilište Libertas

Ludwig von Mises kao povjesničar nastanka nacifašizma

U izlaganju se analizira tzv. Sonderweg teorija o usponu nacističke Njemačke, na primjeru knjige Ludwiga von Misesa *Svemoguća država – uspon totalne države i totalni rat*. Cilj izlaganja je prikazati kako Mises objašnjava nastanak nacizma, antisemitizma i Trećeg Reicha iz liberalne, slobodnotržišne perspektive. Kao razočarani austrijski liberal židovskog porijekla, von Mises uzroke nastanka nacizma vidi u pruskom militarizmu, rastu etatizma, nacionalizma i slabljenju liberalnih institucija u Njemačkoj. Nacizam tumači kao populistički antikapitalistički pokret koji je manipulirao ekonomskim nezadovoljstvom i antisemitizmom. Posebna se pažnja posvećuje odnosu između nacionalizma, rasizma i ekonomske politike, a Mises se, kao stariji autor, uklapa u glavne historiografske debate o fašističkim režimima, kao što su (anti)modernizam fašizma, intencionalističko-funkcionalistička debata oko Holokausta itd. Zaključno, rad pokazuje da je Ludwig von Mises iznio važna historiografska i politološka stajališta te se time njegov historiografski opus smješta uz bok relevantnoj historiografiji suvremenog razdoblja.

Željko Karaula

Zavod Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Bjelovar

Fašizam "kao posljednji bedem kapitalizma"? Od Trockog do "frankfurtovaca"

Marksističke interpretacije fašizma tijekom 20. stoljeća fašizam ne vide kao puki povijesni incident ili rezultat djelovanja "karizmatičnog vođe", već kao duboko ukorijenjen proizvod krize kapitalističkog sustava. One nastoje objasniti fašizam kroz analizu klasnih odnosa, ekonomske strukture i odnosa države i kapitala. Fašizam nije ovdje samo neko odstupanje ili "nastranost", već kapitalizam u uvjetima krajnje krize, kada vladajuća klasa zamjenjuje demokraciju terorom ili imperijalizmom kako bi se održala na vlasti. Fašizam koristi nacionalizam, psihološke metode izazivanja straha, pokoravanja autoritetu i iskonskih ljudskih poriva koji traže "žrtvenog jarca" za otklanjanje svojih teškoća. Fašizam vide kao krajnju točku instrumentalnog uma koji je postao iracionalan, gdje se moderna tehnologija koristi za uništenje svojih ideoloških protivnika, posebno Židova kao "simbola kapitalizma".

Tihomir Cipek

Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Fašizam kao politička religija

U izlaganju se polazi od teze da fašizam nije puka posljedica ishoda Prvog svjetskog rata, nego da rat pomogao kristalizaciji fašističke ideologije i već prije postojeću pobunu protiv prosvjetiteljstva, liberalizma i demokracije oblikovao kroz fašističku ideologiju. Rat je pokazao kao je površna ideologija internacionalizma i kako se svi društveni slojevi mogu staviti u službu nacije i države. Potaknuti tom činjenicom dvojica konzervativna politička mislioca Erica Voegelina i Raymonda Arona. Oni su nezavisno jedan od drugog, fašizam počeli tumačiti kao političku religiju. Tvrde da se ona razvila zahvaljujući, krizi klasičnih religija i zanemarivanju duhovnih potreba čovjeka. Zbog toga su se razvile političke religije, komunizam i fašizam. Fašizma je supstituirao tri ključna religijska elementa. Ideju sveca (Hitler je svetac), svetih knjiga (Mein Kampf) i svetih mučenika pokreta (Horst Wessel). Ukazati će se na glavne teze na kojima počiva teorija političkih religija i njezinu ulogu u konzervativnim tumačenjima fašističkog fenomena.

Tea Perinčić

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka

Gabriele D'Annunzio – zavodljiva privlačnost fašizma

Gabriele D'Annunzio po mnogo čemu smatra se prorokom ili Ivanom Krstiteljem talijanskog fašizma. Njegovo eksperimentiranje s raznim oblicima ekstremizama u gradu Rijeci tijekom 15 mjeseci njegove diktature od rujna 1919. do 1921. godine, nagovijestilo je novo, mračno doba europske povijesti. No, s druge strane, kao što je u to vrijeme svojom karizmom i zavodljivim populizmom privlačio mase sljedbenika svih uzrasta, tako je i u historiografiji njegova uloga još uvijek isprepletena simpatijama za lik i djelo kao što se iskazuju simpatije za nepodopštine kicoša i mangupa. Indikativno je što se i sto godina kasnije, slični nastupi i djelovanja pojedinaca, kao i skupina još uvijek gledaju na sličan način ili pak umanjuje njihova štetnost. U čemu je ta zavodljiva privlačnost fašizma koja se tako neprimjetno provuče kroz pore društva i zašto je ne možemo osvijestiti ni nakon stotinu godina u kojima smo prošli teške i krvave lekcije? Je li Gabriele D'Annunzio povijesni primjer na kojem trebamo učiti? Možemo li analitičkim pristupom prošlim događanjima doći do zaključaka i naputaka za nove generacije, za novo i bolje društvo?

Renato Matić

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Istra 1920.-1921.: Fašističko nasilje i uspon otpora

Cilj ovog izlaganja i teksta koji slijedi jest prikazati početke fašističkog nasilja nad hrvatskim i drugim slavenskim zajednicama u Istri i Dalmaciji, kao i prve spontane i organizirane oblike otpora tom nasilju. U prvom dijelu ukratko se razmatraju najave i planovi ekspanzionističkih ambicija koje su artikulirali rani zagovornici iredentističkih i fašističkih ideja (Attilio Tamaro, Ettore Tolomei, Ruggero Timeus), a potom i Benito Mussolini. Kao važna preteča ranog otpora u Istri navodi se i prvi zabilježeni čin otpora na širem kvarnerskom području, još ne protiv fašista, nego protiv D'Annunzijevih legionara tijekom okupacije Rijeke i dijelova Kvarnera. Prema akademiku Petru Strčiću, D'Annunzio je 1919. poslao skupinu legionara u pljačkaški pohodna otok Krk, no otočani su im se suprotstavili, svladali ih i protjerali.

Nakon toga slijede primjeri ranog, spontanog otpora u Hrvatskom primorju i Istri tijekom 1920. godine: Vodnjanska bitka (16. siječnja 1920.), „Krvavi Prvi maj" (1. svibnja 1920.), paljenje i razaranje Hrvatskog narodnog doma i čitaonice u Puli (14. srpnja 1920.) te legendarna „dva šamara" upućena Mussoliniju nakon njegova govora u pulskom kazalištu(21. rujna 1920.).

U drugom dijelu izlaganja naglasak je na prvim oblicima organiziranog narodnog otpora fašizmu: Proštinska buna (2. veljače - 3. travnja 1921.), u kojoj se seosko stanovništvo Proštine, pod vodstvom dr. Ante Cilige, suprotstavilo fašističkom nasilju, te Labinska republika (2. ožujka - 8. travnja 1921.), koju su organizirali rudari na području Labina. U slučaju Labinske republike otpor fašističkom pritisku osobito je jasno isprepleten s borbom za bolje radne uvjete i radnička prava.

Miguel Cabo Villaverde, Gael Proupín Cantelar

Universidade de Santiago de Compostela

How fascist was Franco's dictatorship? An approach from rural history

The Franco regime (1936–1975) stands out within its political family for two distinctive characteristics: it was born out of a bloody three-year civil war and it enjoyed exceptional longevity, comparable only to that of neighbouring Portugal. Precisely because of its duration, it evolved over time, and the different sectors (Falangists, military, traditionalists, monarchists, Catholics, etc.) that supported it played varying roles in its different stages. Spanish historiography is divided on the extent to which Francoism can be classified as fascist, as well as on many other aspects such as the degree of its social support, the continuities in the democratic system imposed after the death of the dictator and so on.

We will attempt to shed light on these issues by adopting an original perspective, that of rural history, distancing ourselves from the monopoly of political science and political history.

Bruno Šagi

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Antisemitizam kod ustaša i "zboraša" prije Drugoga svjetskog rata

Ovaj je rad komparativnohistorijska analiza antisemitskih izjava i tekstova koje su uglavnom napisali Ante Pavelić kao vođa ustaškog pokreta i Dimitrije Ljotić kao vođa pokreta Zbor. Analiza je obuhvatila kronološko razdoblje do 1941. kako bi se naglasili sami korijeni i ideje antisemitske ideologije dvaju pokreta tijekom 1930-ih, kada su pokreti nastali.

Rad također pokazuje naglasak koji su oba pokreta stavljala na odnos s vlastitim narodom (nacijom) kao rasno „čistim“, ali i odnos s ideološkim uzorima iz inozemstva (poput nacizma). Iako su oba pokreta bila antisemitska i antisustavna (antikapitalistička i antikomunistička), njihovi su se nacionalni ciljevi razlikovali s obzirom na hrvatski i srpski politički kontekst unutar jugoslavenskog okvira. Oba pokreta dijelila su uvjerenje da kolektiv dolazi ispred pojedinca i da Židovi dominiraju svijetom. Antisemitski stavovi izneseni 1930-ih, tijekom Drugoga svjetskog rata prerasli su u aktivno sudjelovanje u Holokaustu.

Danijel Vojak

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Na marginama europske i hrvatske historiografije ili o znanstvenim istraživanjima o genocidu nad Romima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Romsko stanovništvo danas čini jednu od najstarijih i najbrojnijih nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj. Njihova povijest života u europskim državama i dalje je nedovoljno znanstveno istražena, a to je bila posljedica marginalizacije ove tematike. Središnja točka njihove povijesti jest njihovo genocidno stradanje uoči i za vrijeme Drugog svjetskog rata. Nakon rata dogodila se marginalizacija u znanstvenim proučavanjima njihovog ratnog stradanja u mnogim europskim zemljama. Kontinuirana istraživanja njihove povijesti započinju krajem 1970ih i to ponajprije u njemačkoj, britanskoj i francuskoj historiografiji. Upravo u ovakvom kontekstu bivaju objavljena sintetska povijesna djela o Romima u Europi i/ili na području određene europske države. Njemačka historiografija posebice je bila usredotočena na istraživanje stradanja Roma za vrijeme nacizma, dok u drugim historiografijama, poput britanske i francuske, više je pisano o cjelokupnosti (šire) povijesti Roma. U zemljama bivše Jugoslavije posebno se ističu srpski znanstvenici koji su od 1980ih bili predvodnici istraživanja povijesti Roma. Druge historiografije, napose slovenska historiografija posljednjih je godina intenzivirala istraživanje povijesti Roma na svom području za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Marko Medved

Medicinski fakultet u Rijeci - Sveučilište u Rijeci

Katolička Crkva i fašizam – temeljne odrednice odnosa i neki povijesni primjeri

Odnos Katoličke Crkve i fašizma promatra se kroz primjer nekoliko europskih zemalja, prvenstveno Italije. Objašnjavaju se razlozi zbog kojih se u savezništvu s fašističkim režimima tražila i nalazila obrana crkvenih i kršćanskih interesa. Pred procesom sekularizacije i privatizacije vjere, u kojem je Crkva gubila društvenu moć, dobar dio Crkve s povjerenjem je gledao u državu tražeći pomoć u kršćanskoj rekonkvisti društva. Kako Crkvi tako i fašizmu, zajednički neprijatelj bio je liberalni društveni poredak. Katoličko-konzervativna supkultura, još od vremena restauracije suprotstavljena liberalnom građanstvu, sada je bila uvjerena da s fašizmom može oboriti sekularnost države. Antiklerikalno obilježje lijevih pokreta, takve je krugove dodatno uvjerilo u prihvatljivost fašizma. Tek će iskustvo Drugog svjetskog rata dovesti katolike do revalorizacije demokracije.

Rory Yeomans

International Directorate of the UK Ministry of Justice

Fascist Marketplaces: The Economy and Everyday Life in Wartime Croatia and Nazi Germany

This presentation looks at everyday life through the prism of the marketplace in two fascist states during World War Two: The Independent State of Croatia (Nezavisna Država Hrvatska – NDH) and Nazi Germany. This paper argues that despite the fact that both Nazi Germany and the NDH generated significant wealth for themselves from the mass campaigns of looting against "unwanted populations" – in the case of Nazi Germany Jews and populations in the occupied eastern territories and in the case of the Ustaša regime Jews and Serbs – the proceeds of this stealing was distributed in very different ways. While in the case of Nazi Germany, much of the property, businesses and assets stolen from Jews and others was sent back by the Third Reich directly to German citizens (whether by Reich agencies, officials or German soldiers coming home on leave), in the NDH most of the stolen assets were distributed among supporters of the regime and Ustaša officials. This was despite the fact that in the NDH, stolen assets obtained through the so-called Aryanisation process was promoted as a method of improving the living standards and increasing social mobility for those at the bottom of the socioeconomic ladder and securing the support of workers. While the two states differed in terms of the distribution of looted goods, the corporate and centrally planned economies of both Nazi Germany and the NDH – despite the claimed success of the Nazi economy on which the economy of the NDH was modelled – were extremely inefficient, ineffective, and characterised by severe shortages, hyperinflation, and an almost permanent cost-of-living crisis. As a result, in both societies barter became an important part of economic exchange. At the same time, Aryanisation proved to be a double-edged sword: while it was used as a means of compensating ordinary consumers for shortages, at the same time it undermined the wartime economy by fuelling a growing black market and creating a demand for consumer goods which could not be satisfied by the fascist marketplace.

Ivan Perkov

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Od grada do logora: ekstremne forme političkog prostora

Rad polazi od teze da fašizam nije moguće razumjeti samo kao ideologiju ili režim, nego i kao radikalni projekt proizvodnje političkog prostora. Oslanjajući se na Lefebvreovu koncepciju proizvodnje prostora, pokazuje se kako fašističke vlasti transformiraju urbani prostor u instrument homogenizacije, hijerarhije i isključivanja. Grad pritom prestaje biti pluralno društveno tkivo i postaje normativno organizirana scena nacionalnog jedinstva, monumentalnosti i političkog rituala.

U drugom koraku analiza se oslanja na Foucaultovu teoriju disciplinarnog prostora i model panoptikona kako bi se razjasnilo kako nadzor, klasifikacija i regulacija tijela postaju temeljne tehnike prostorne organizacije. Te se tehnike ne zadržavaju na institucijama poput zatvora, nego se šire na urbani i nacionalni prostor u cjelini. Posebna se pozornost posvećuje getima i koncentracijskim logorima kao radikalnim oblicima političkog prostora. Geto se interpretira kao prijelazna forma segregacije i prostorne diferencijacije, dok koncentracijski logor predstavlja ekstremnu artikulaciju moći. U kontekstu Holokausta, logor postaje prostor sistematske dehumanizacije i administrativno organiziranog uništenja, čime se pokazuje da genocid nije izvanjski prekid modernosti, nego njezina ekstremna prostorna racionalizacija.

Rad zaključuje da prijelaz od grada do geta i logora ne predstavlja diskontinuitet, nego progresivnu radikalizaciju logike prostorne homogenizacije. Fašizam se tako razotkriva kao projekt koji kroz kontrolu i reorganizaciju prostora proizvodi političku zajednicu temeljenu na isključenju, segregaciji i, u svojoj krajnjoj fazi, genocidu.

Vana Gović-Marković

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka

Lipa 1944.: fašističko nasilje, kolektivna trauma i muzealizacija sjećanja

Izlaganje analizira stradanje Lipe 30. travnja 1944. godine kao paradigmatski primjer nacističke politike represije i kolektivne odmazde nad civilnim stanovništvom. Polazeći od ideoloških postavki fašizma i nacizma, rad kontekstualizira zločin u širem okviru okupacijskih politika na istočnojadranskom prostoru tijekom Drugog svjetskog rata. Posebna se pozornost posvećuje suvremenim oblicima interpretacije i institucionalizacije sjećanja kroz djelovanje Memorijalnog centra Lipa pamti, koji lokalnu tragediju prevodi u prostor javne povijesti i antifašističke pedagogije. Time se otvara pitanje odnosa između povijesne činjenice, kolektivne memorije i muzeološke reprezentacije, kao i uloge memorijalnih institucija u oblikovanju suvremenog razumijevanja fašizma.

Grzegorz Rossoliński-Liebe

Freie Universität Berlin

Stepan Bandera: Life and Cult

Stepan Bandera was the leader of the radical faction of the Organization of Ukrainian Nationalists. In my paper, I will explain what was the nature of the radical nationalism in Ukraine, how Ukrainian nationalists invented a form of Ukrainian fascism, which role Bandera played in this process, which crimes the Ukrainian nationalists and ordinary Ukrainians committed during World War II, and how Bandera was commemorated by the Ukrainian diaspora after World War II in countries such as Great Britain, Canada, and West Germany and how he is remembered in Ukraine today.